

УДК 811:371.3

М. М. Караткоў

*старшы выкладчык кафедры сацыяльна-гуманітарных дысцыплін
Магілёўскага інстытута МУС,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт
(Беларусь)*

ВЫКАРЫСТАННЕ МІЖПРАДМЕТНЫХ СУВЯЗЕЙ У ВЫКЛАДАННІ РУСКАЙ І БЕЛАРУСКАЙ МОЎ ВА ЁМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ

Артыкул прысвечаны праблеме пераадолення праяў моўнай інтэрферэнцыі ва ўмовах масавага білінгвізму насельніцтва Рэспублікі Беларусь. Адзначаецца, што выкладанне рускай і беларускай моў у дадзенай сітуацыі патрабуе пэўнай карэкцёрскі. Перш за ўсё — няўхільнага і сістэматычнага ажыццяўлення міжпрадметнай сувязі ў працэсе выкладання кожнай з гэтых моў, канцэнтрацыі пры гэтым увагі навучэнцаў на іх супастаўленні, выяўленні агульных і адметных момантаў у іх аднародных з'явах, тоеснасці значэння эквівалентных тэрмінаў рускай і беларускай мовазнаўчай тэрміналогіі.

Падкрэсліваецца, што вылучэнне момантаў агульнага ў аднатыпных з'явах дзвюх моў аблягчае засваенне матэрыялу за кошт «пераносу» ведаў па адной мове на другую, вызваляе час на выпрацоўку практычных уменняў і навыкаў. А вылучаныя ў іх апазіцыйнай супрацьпастаўленасці асобныя адметныя моманты запамінаюцца лепш. Акцэнтуюцца ўвага на важнасці для папярэджання праяў моўнай інтэрферэнцыі такога віду работы, як пераклады з адной мовы на другую.

Руская і беларуская мовы ў Рэспубліцы Беларусь з'яўляюцца дзяржаўнымі і вивучаюцца ва ўсіх агульнаадукацыйных школах і многіх вышэйшых навучальных установах краіны. У сувязі з гэтым, а таксама ў выніку працэсу ўрбанізацыі, пашырэння сферы выкарыстання рускай мовы білінгвізм насельнікаў Беларусі на асобным узроўні набыў масавы характар. Разам з тым пры выкарыстанні беларусамі як беларускай, так і рускай мовы назіраюцца шматлікія праявы моўнай інтэрферэнцыі. Гэта дае пэўныя падставы характарызаваць маўленне многіх беларусаў на роднай мове як «трасянку», гаварыць аб «беларускім варыянце» рускай мовы.

Зразумела, што такая з'ява абумоўлена прычынамі як аб'ектыўнага, так і суб'ектыўнага характару. З аднаго боку — блізкасцю гукавога і лексіка-граматычнага складу беларускай і рускай моў. Гэта ў значна большай ступені, чым у выпадку з мовамі менш падобнымі, правакуе ненаўмыснае выкарыстанне арфаэпічных, граматычных, лексічных і сінтаксічных нормаў адной мовы пры выкарыстанні другой. З другога боку, гэта і вынік недастатковасці ўзроўню засваення нормаў названых блізкародных моў, якое абцяжарваецца і рознасцю

ўласцівых для іх прынцыпаў пісьма: марфалагічнага — у рускай мове і фанетычнага — у беларускай.

На наш погляд, у сучасных умовах значныя магчымасці для павышэння культуры маўлення і пісьменнасці навучэнцаў дае пэўная змена акцэнту ў самім падыходзе да выкладання абедзвюх моў. Мы маем на ўвазе перш за ўсё ўзмацненне выкарыстання міждысцыплінарных сувязей рускай і беларускай мовы ў аспекце больш актыўнага і паслядоўнага выкарыстання выкладчыкамі як рускай, так і беларускай моў параўнальнага метаду, элементаў супастаўляльнай лінгвістыкі. Бо калі чалавек у прыблізна аднолькавай ступені валодае абедзвюма мовамі, то, відаць, прынцып навучання адной мове пры апоры на другую ў пэўнай меры страчвае сваю актуальнасць. Больш адчувальнай становіцца патрэба на акцэнтаванні не столькі, можа, агульных, колькі адметных асаблівасцей рускай і беларускай моў. Менавіта ў гэтым, думаецца, хаваюцца рэзервы павышэння эфектыўнасці навучання і ўзроўню моўнай кампетэнтнасці навучэнцаў.

Што маецца на ўвазе? Руская і беларуская мовы выкладаюцца як асобныя дысцыпліны, што заканамерна. І такія ўспрымаюцца навучэнцамі. Таму, асабліва напачатку, для многіх з іх, кажучы ўтрыравана, «назоўнік» і «имя существительное» — рэчы розныя. І навучэнцы нярэдка марна трацяць час і сілы, двойчы завучваючы фактычна адзін і той жа матэрыял. І тым больш не суадносяць паміж сабой адрозненні ў аднародных з'явах абедзвюх моў.

Як вядома, шлях да пазнання сутнасці любой з'явы ляжыць перш за ўсё праз яе параўнанне з іншымі. Параўнальна-супастаўляльны метаду, вядома, выкарыстоўваецца ў працэсе выкладання як рускай, так і беларускай мовы. Але недастаткова актыўна і паслядоўна, асабліва ў плане параўнання аднародных з'яў у іх, што зніжае эфектыўнасць навучання і той, і другой мове. Сумеснымі намаганнямі іх выкладчыкаў становіцца можна ў многім выправіць.

На наш погляд, перш за ўсё выкладчыкам абедзвюх моў варта дапамагчы вучням прыйсці да ўсведамлення тоеснасці значэння паняццяў, заключаных у эквівалентных тэрмінах рускага і беларускага мовазнаўства. Што гэта дае? Па-першае, развіццё мыслення навучэнцаў праз фарміраванне ўмення выяўляць агульныя і адметныя рысы ў з'явах. Па-другое, пазбаўленне ад дубліравання пры выкладанні новага матэрыялу. Бо, напрыклад, «причастие» і «дзеепрыметнік» — паняцці тоесныя. Калі б гэта тэма вивучалася на матэрыяле адной мовы, то дастаткова параўнаць значэнні гэтых тэрмінаў у абедзвюх мовах, каб навучэнцы зразумелі, што гэта адно і тое ж. Праз тое адбываецца паўтарэнне матэрыялу па адной мове і разам з тым «перанос» атрыманых на занятках па ёй ведаў на другую. Эканоміцца час на тлумачэнне

новага матэрыялу, значна аблягчаецца яго засваенне, з'яўляецца магчымасць больш увагі ўдзяліць выпрацоўцы практычных уменняў і навыкаў па тэме.

Не лішне зазначыць, што многія настаўнікі выкарыстоўваюць такую магчымасць. І навучэнцы раней ці пазней прыходзяць да ўсведамлення эквівалентнасці канкрэтных тэрмінаў рускага і беларускага мовазнаўства. Аднак далёка не ўсіх, аб чым сведчыць практыка. Між тым ліквідацыя гэтых прагалаў, улічваючы сказанае вышэй, — істотны рэзерв павышэння эфектыўнасці выкладання. І выкладчыкам як рускай, так і беларускай моў ёсць сэнс прыкласці сумесныя намаганні для выпраўлення становішча. Тым больш, што вывучэнне граматыкі, асабліва ў школах, адбываецца зазвычай паралельна.

Магчыма, варта рэкамендаваць навучэнцам весці нешта накшталт перакладных слоўнікаў тэрмінаў. Асабліва тых, аналогію паміж якімі правесці цяжкавата. Напрыклад, «причастие» — «дзеепрыметнік», «страдательные причастия» — «дзеепрыметнікі залежнага стану», «изъявительное наклонение глагола» — «абвесны лад дзеяслова», «наречие» — «прыслоўе» і да т. п. Бо дакладнае суаднясенне эквівалентных тэрмінаў рускай і беларускай лінгвістыкі мае вынікам значную эканомію часу як выкладчыкаў, так і навучэнцаў, павышэнне эфектыўнасці выкладання абедзвюх моў за кошт «пераносу» ведаў.

Асабліва шырокія патэнцыяльныя магчымасці для выкарыстання метаду «пераносу» ведаў, практычных уменняў і навыкаў з рускай мовы на беларускую або з беларускай на рускую адкрываюцца пры выкладанні такога раздзелу граматыкі, як сінтаксіс. Фактычна сінтаксіс абедзвюх моў, за выключэннем асобных момантаў, найперш у раздзелах «Словазлучэнне» («Словосочетание») ды «Дзеепрыметнікавы зварот» («Причастный оборот»), супадае. Не выклікае асаблівых цяжкасцей і ўстанаўленне эквівалентнасці значэння пераважнай большасці тэрмінаў: «просты сказ» — «простое предложение», «бяззлучнікавы складаны сказ» — «бессоюзное сложное предложение» і г. д.

Таму за рэдкім выключэннем любую тэму запланаваных заняткаў па сінтаксісе, калі навучэнцы ўжо праходзілі яе на занятках па другой мове, можна і варта выкладаць, абапіраючыся на атрыманыя імі веды. Тлумачэнне новага матэрыялу можна звесці да канстатацыі самімі навучэнцамі тоеснасці тэарэтычнага матэрыялу, правілаў пунктуацыі па тэме на аснове іх параўнання ў падручніках рускай і беларускай моў. А асноўную ўвагу трэба скіраваць на выпрацоўку адпаведных практычных уменняў і навыкаў фактычна па абедзвюх мовах.

Параўнанне аднатыпных з'яў у рускай і беларускай мовах дае станоўчы эффект у авалоданні нормаў не толькі сінтаксісу, але і іншых раздзелаў граматыкі, у прыватнасці, арфаграфіі. Праўда, у сілу рознасці прынцыпаў пісьма —

фанетычнага ў беларускай мове і марфалагічнага ў рускай — адрозненняў у арфаграфіі гэтых дзвюх моў значна больш, чым агульных момантаў. Тым не менш і тут выкарыстанне параўнальнага падыходу да выкладання розных моў мае тыя ж перавагі, якія мы адзначалі вышэй. Бо захоўваецца магчымасць «пераносу» ведаў, атрыманых па адной мове, на другую.

Дастаткова, напрыклад, настаўніку аб'явіць тэму ўрока «Ступені параўнання прыметнікаў» («Степени сравнения имен прилагательных») **і арганізаваць актуалізацыю набытых на ўроку рускай мовы ведаў і ўменняў**, і вучні самастойна вызначаюць задачы вывучэння тэмы, аналізуюць матэрыял падручніка, рыхтуюць (індывідуальна або ў групах) паведамленне на тэму «Ступені параўнання прыметнікаў у беларускай мове» [1, с. 8], — адзначае Н. П. Дзёміна. Бо для вучняў становіцца відавочнай агульнасць прынцыпаў утварэння ступеняў параўнальна прыметнікаў у абедзвюх мовах. І застаецца толькі запомніць параўнаўча нешматлікія адрозненні і, магчыма, занатаваць іх для памяці ў «мадэлях». Напрыклад, «зелёный — зеленее — зелянейшы **за**», «высочайший — найвышэйшы» і г. д.

Даволі шырокія магчымасці для «пераносу» ведаў, атрыманых пры вывучэнні адной з моў, на другую маюцца пры вывучэнні кожнай з часцін мовы. Напрыклад, лічэбнікі і ў рускай, і ў беларускай мовах абазначаюць адно і тое ж, выконваюць адны і тыя ж ролі ў сказе, падзяляюцца на адны і тыя ж разрады. Супадаюць і прынцыпы напісання простых, складаных і састаўных лічэбнікаў, скланення лічэбнікаў колькасных, парадкавых і дробавых. Гэта ўжо дае магчымасць «пераносу» значнай часткі тэарэтычных ведаў, здабытых на занятках па адной мове, на другую. Адзінае адрозненне, якое важна запомніць, заключаецца ў тым, што ў рускай мове дробавыя лічэбнікі з лічнікам 1, а ў беларускай — з лічнікамі 1, 2, 3, 4 у назоўным склоне патрабуюць выкарыстання назоўніка дробу ў назоўным склоне.

Сістэма і структура рускай і беларускай моў на ўсіх іх узроўнях, ад фанетыкі да сінтаксісу маюць нямала агульных рыс. Гэтая акалічнасць у значнай ступені спрыяе засваенню нормаў абедзвюх моў, аблягчае яго праз «перанос» ведаў. Але ж не менш у іх і момантаў адрознення, для засваення якіх гэты спосаб непрыгодны. Чым жа тут можа дапамагчы выкарыстанне метаду параўнання?

Калі мы вывучаем адну мову, не параўноўваючы яе аднародныя з'явы з такімі ж у мове другой, мы не можам нават вылучыць адрозненні ў іх. Яны становяцца відавочнымі толькі пры супастаўленні. Зазначым і тое, што пры гэтым выяўленыя такім спосабам асаблівасці кожнай з моў і лягчэй запамінаюцца. Бо адкладваюцца ў памяці не ізалявана, паасобку для кожнай мовы, а ў апазіцыйнай суаднесенасці паміж сабой па прынцыпу «ў рускай мове

так, у беларускай — гэтак». Гэтая «двухчленнасць» такога тыпу выказванняў не абцяжарвае, а наадварот, аблягчае іх запамінанне. Бо з'яўляецца той «якар», пра які гавораць псіхалагі, калі раюць запамінаць, дапусцім, нейкае слова, абапіраючыся на асацыяцыю з другім.

Выгоды такога падыходу да запамінання момантаў адрознення несумненныя. Адна справа — запомніць, што канструкцыі кіравання ў беларускай і рускай мовах не заўсёды супадаюць. Другая — ведаць канкрэтныя прыклады такіх несупадзенняў: па-руску «жениться **на**», «похожий на», па-беларуску — «пабрацца з», «падобны да» і г. д. Адна справа даведацца, што у адрозненне ад рускай мовы ў беларускай мове дзеепрыметнікі (причастия) незалежнага стану цяперашняга часу выкарыстоўваюцца рэдка. Другая — запомніць канкрэтныя прыклады, якія могуць выконваць ролю своеасаблівых мадэляў іх перадачы пры перакладзе з рускай мовы з дапамогай дзеяслоўных форм або прыметнікаў, дзеепрыслоўяў («улыбающийся парень», «приближающаяся осень», «сказал остановившийся попутчик» — «хлопец, які ўсміхаецца», «блізкая восень», «сказаў спадарожнік, спыніўшыся»).

Зразумела, што стварэнне, а тым больш запамінанне такіх «мадэляў» момантаў адрознага ў дзвюх мовах — справа няпростая па прычыне іх шматлікасці. Не будзем ужо гаварыць аб адрозненнях у канчатках назоўнікаў, прыметнікаў, дзеепрыметнікаў, лічэбнікаў, займеннікаў у розных склонах і ліках, дзеясловаў у розных асобах і ліках, а тым больш — у фанетыцы, акцэнталогіі, лексіцы гэтых блізкароднасных моў. Адных толькі выпадкаў несупадзення ў родзе назоўнікаў у рускай і беларускай мовах налічваецца больш за дзве сотні.

Тым не менш, шлях да засваення адметных момантаў ляжыць перш за ўсё праз іх вылучэнне і супрацьпастаўленне па той жа мадэлі — у рускай мове так, у беларускай — гэтак. Розніца хіба ў тым, што «мадэлі» канкрэтных апазіцый фарміруюцца часам не адразу, і ў канчатковым выніку могуць выяўляцца ў розных формах. У прыватнасці, асабліва напачатку, магчыма апазіцыйнае супастаўленне як адзінак, так і груп з'яў. Параўнанне паміж сабой, напрыклад, склонавых канчаткаў назоўнікаў аднаго скланення ў рускай і беларускай мовах і да т. п. Тут можна выкарыстоўваць адпаведныя табліцы і да таго падобныя вучэбныя матэрыялы. У далейшым, па меры авалодання абедзвюмі мовамі, упамянутыя групы вылучаных момантаў адрознення будуць распадацца на ўсё больш дробныя.

Значым, што значны эфект у справе засваення адметнасцей адной і другой мовы дае праца па перакладзе тэкстаў з рускай мовы на беларускую і з беларускай на рускую. Яна зазвычай не так і лёгка даецца навучэнцам, патрабуе большых, чым іншая, затрат часу. Таму часам яе мэтазгодна

праводзіць пад кіраўніцтвам выкладчыка. Аднак выдаткі часу на такую працу не будуць марнымі. Бо ў працэсе перакладу адбываецца і міжвольнае паўтарэнне, і актуалізацыя, і замацаванне набытых ведаў, практычных уменняў і навыкаў, і нават пашырэнне іх адразу не па адной, а па абедзвюх мовах. Таму, на нашу думку, пераклад вучнямі тэкстаў з рускай мовы на беларускую і з беларускай на рускую іх выкладчыкам варта больш актыўна выкарыстоўваць у працэсе навучання.

Такім чынам, прапанаваныя змены акцэнтаў у падыходзе да выкладання рускай і беларускай моў у плане рэалізацыі міжпрадметных сувязей паміж імі ўяўляюцца вартымі ўвагі выкладчыкаў абедзвюх моў, бо дазваляюць павысіць эфектыўнасць і практычную скіраванасць іх выкладання, а галоўнае — спрыяюць развіццю мыслення навучэнцаў, павышэнню іх моўнай кампетэнтнасці.

1. Дзёміна Н. П. Урок беларускай мовы ў кантэксце кампетэнтнаснага падыходу // Рэалізацыя кампетэнтнаснага падыходу ў навучанні беларускай мове і літаратуры / склад. Н. П. Дзёміна, Т. П. Гуліцкая, Р. П. Ільіна ; ДУА «Мін. абл. ін-т развіцця адукацыі». Мінск : Мін. абл. ін-т развіцця адукацыі, 2017. С. 8. [Вернуцца к статье](#)

Н. Н. Коротков

Использование межпредметных связей в преподавании русского и белорусского языков в условиях билингвизма

Статья посвящена проблеме преодоления проявлений языковой интерференции в условиях массового билингвизма населения Республике Беларусь. Отмечается, что преподавание русского и белорусского языков в данной ситуации требует определенной корректировки. Прежде всего — неуклонного и систематического осуществления межпредметной связи в процессе преподавания каждого из этих языков при концентрации внимания учащихся на их сопоставлении, выявлении общих и отличительных моментов в их однородных явлениях, а также идентичности понятий, заключенных в эквивалентных терминах русской и белорусской языковедческой терминологии.

Подчеркивается, что выделение моментов общего облегчает усвоение материала за счет «переноса» знаний по одному языку на другой, освобождает время на выработку практических умений и навыков. А выделение в их оппозиционном противопоставлении отличительных моментов способствует их запоминанию. Акцентируется внимание на важности для предупреждения проявлений языковой интерференции такого вида работы, как переводы с одного языка на другой.